

Dansk Fæstningsselskab

Konferencerapport 1998

De første tyske kanoner på Hanstholm

Ved Jens Andersen

Den Anden Verdenskrig har sat sig tydelige spor i landskabet på og omkring Hanstholm i form af de mange tyske betonbunkere. De fleste af de bunkere, man endnu kan se i området, er bygget som et led i den "Atlantvold", Hitler ved årsskiftet 1941/42 befalede påbegyndt. Det skete, da krigslykken var begyndt at vende sig for Tyskland, og risikoen for en allieret landgang på det besatte europæiske fastland begyndte at tegne sig.

Den tyske befæstning af Hanstholm blev imidlertid påbegyndt længe inden da. Faktisk begyndte den allerede den 10. april 1940, dagen efter den tyske besættelse. Da skete det imidlertid ikke som led i en defensiv strategi, men derimod for at understøtte og sikre erobringen af Norge.

Disse første, beskedne foranstaltninger er nærmest druknet i de overvældende arbejder, som blev udført senere. Det er dog nok så interessant at se på den beskedne begyndelse. På baggrund af de tyske arkivalier vil jeg i det følgende beskrive de forsvarsanlæg, tyskerne indrettede på Hanstholm i april-dagene i 1940.

Skagerrak i de tyske krigsplaner

Straks efter 2. Verdenskrigs udbrud begyndte den tyske flåde at arbejde på at skaffe sig nye baser, som lå udenfor Nordsøen. De skulle gøre det muligt for den tyske flåde at rette effektive angreb mod Englands forsyningslinjer over Atlanterhavet. Norske havne ville være meget velegnede, fordi de lå udenfor den engelske flådes blokadelinjer og havde direkte adgang til det åbne hav. Der var imidlertid ingen udsigt til, at det neutrale Norge selv ville give Tyskland lov til at anvende norske havne. Så det ville blive nødvendigt med en militær aktion mod Norge. I første omgang fandt flådens ønsker imidlertid ikke megen forståelse hos Hitler og de andre værn. Først efter en lang og kringlet proces, som ikke skal beskrives nærmere her, nåede Hitler frem til en beslutning om at overfalde Norge. Den 21. februar 1940 blev general von Falkenhorst udpeget til leder af angrebet på Norge, operation "Weserübung". Von Falkenhorst var chef for "Gruppe XXI", som skulle gennemføre operationen, der i første omgang kun omfattede Norge. Efter få dages arbejde nåede staben imidlertid frem til, at Danmark også måtte besættes i samme omgang for at sikre forsyningslinjerne til Norge. "Höheres Kommando XXXI" under kommando af general von Kaupitsch blev derfor i slutningen af februar udpeget til at udføre denne opgave, som fik kodenavnet "Weserübung-Süd"¹.

For at den tyske operation mod Norge skulle kunne lykkes, var det af afgørende betydning, at tyske skibe uforstyrret kunne sejle forsyninger frem til de kæmpende tropper. Derfor var det vigtigt for tyskerne at beherske Skagerrak og forhindre, at allierede flådestyrker trængte ind i farvandet. Den tyske flåde var imidlertid langt svagere end den engelske og franske, og ville ikke være i stand til at forhindre allierede flådestyrker i at trænge ind i Skagerrak og Kattegat alene med sine krigsskibe. Derfor overvejede den tyske flåde allerede i det sene efterår 1939 at spærre Skagerrak med en mine-spærring, som skulle udlægges tværs over Skagerrak mellem Kristiansand og Hanstholm. Det skete

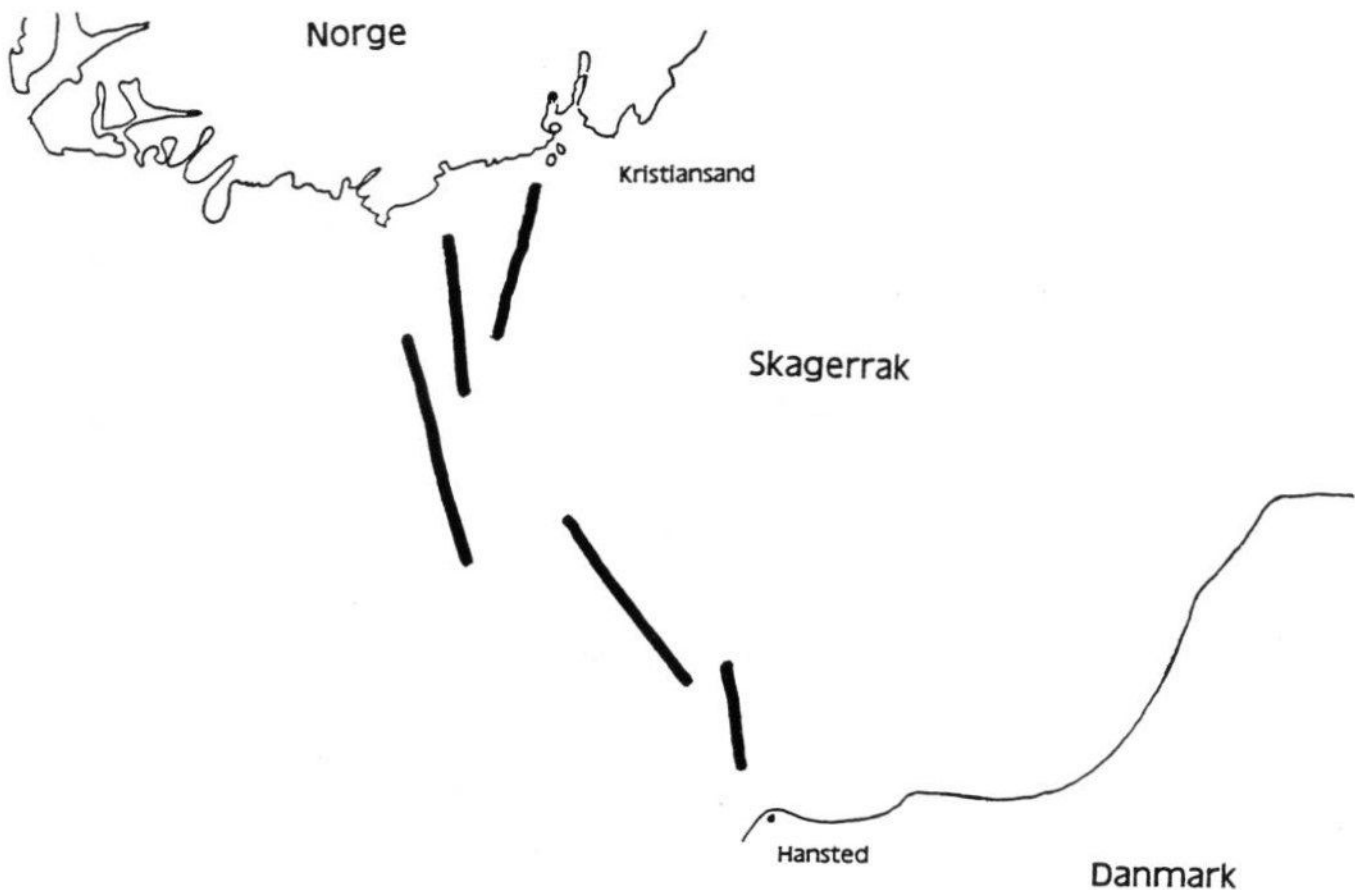

Fig. 1, Placeringen af de minefelter, som den tyske flåde i april 1940 udlagde i indsejlingen til Skagerrak.

i forbindelse med flådens indledende overvejelser om en aktion mod Norge - og længe inden Danmark var inddraget i planerne².

Idéen om en "Skagerrak-Spærring" ("Skagerrak-Sperre") fulgte tidligt med over i planlægningen af operation "Weserübung". Den første instruks fra den tyske flådes overkommando for operationen fra 6. marts 1940 fastslog således, at udlægningen af minespærringen skulle begynde natten før "Weserdag"³.

Den tyske flåde forventede dog ikke, at den ville være i stand til at lukke Skagerrak fuldstændigt med minerne. Det skyldes, at minefelter er passive hindringer, som kræver konstant bevogtning og beskyttelse for at være fuldt effektive, idet fjenden ellers uden videre kunne uskadeliggøre minerne. Minespærringerne ville dog utvivlsomt kunne forsinke og forstyrre større fjendtlige operationer, som ville have mindre udsigt til at lykkes p.g.a. det tyske luftvåbens herredømme over farvandet.

De første miner i "Skagerrak-Spærringen" blev udlagt omkring midnatstid natten mellem den 8. og 9. april. Indtil den 24. april blev der udlagt fem minefelter i farvandet med i alt 1642 søminer⁴.

For at tyske skibe kunne sejle ud og ind af Skagerrak, skulle der inde under land ved hver ende af minespærringen være en 10 sømil (18,5 km) bred åbning. Minespærringens åbninger kunne kun benyttes med særlig tilladelse og var under konstant bevogtning af patruljebåde, "forpostbåde". Patruljebådene var imidlertid ikke alene i stand til at forhindre allierede krigsskibe i at trænge gennem åbningerne. Det drejede sig nemlig om ombyggede trawlere, som var udrustet med en enkelt kanon af beskedene kaliber.

Derfor indgik opstilling af kanoner på landjorden til bevogtning af åbningen i minespærringen tidligt i de tyske planer.

Planer for kystartilleri

Forsvaret af kysterne var i princippet den tyske flådes opgave. Det var imidlertid vigtigt, at kanonerne var skudklare så hurtigt efter besættelsen som muligt. Og her havde flåden et problem: stort set alle dens kystbatterier var nemlig udstyret med ældre skibskanoner, som skulle monteres på betonfundamenter før, de kunne affyre så meget som et eneste skud. Den tyske flåde rådede kun over et enkelt batteri, som kunne være indsatsklart, så snart det nåede frem. Det drejede sig om et batteri, "Gneisenau", som var udstyret med fire ældre 15 cm-skibskanoner monteret på jernbanevogne. Kanonerne havde en rækkevidde på 18 km⁵.

Allerede den 7. marts overførte flådens overkommando batteriet til Marinegruppen Kommando Ost, som havde ansvaret for flådeoperationerne under besættelsen af størstedelen af Danmark (undtaget vestkysten op til Thyborøn). Batteriet skulle ifølge ordren indsættes på de danske jernbaner, og det var åbenbart hensigten, at batteriet skulle bevogte minespærringen ved Hanstholm. Som planlægningen skred frem, viste der sig imidlertid et problem: der var ingen jernbane til Hanstholm! Derfor bad Gruppe Ost den 19. marts om at få lov til i stedet at anvende batteriet mellem Skagen og Frederikshavn, hvor der fandtes en egnet jernbane. Den 5. april oplyste flådens overkommando, at "Gneisenau" alligevel ikke stod til rådighed for "Weserübung", fordi det skulle reserveres til operation "Gul" ("Fall Gelb"), det tyske angreb på Frankrig, Holland og Belgien, som skulle løbe af stabelen i begyndelsen af maj⁶.

Flåden var derfor nødt til at "låne" mobile batterier af hæren og luftvåbnet. I stedet for jernbanebatteriet ønskede Marinegruppe Ost, at hæren stillede med et mobilt batteri af langløbende kanoner med en kaliber på mindst 15 cm. Marinegruppen Kommando West, som også havde interesse i sagen, da den havde til opgave at bevogte farvandet på vestsiden af minespærringen, bad desuden den 6. april flådens overkommando om, at der blev placeret et svært, motortrukket luftværnsbatteri ved Hanstholm⁷.

Hæren havde længe været forberedt på den mulighed, at den måtte stille kanoner til rådighed for flåden. Allerede den 2. marts 1940 reserverede chefen for den tyske hærs generalstab, Halder, seks svære batterier med tjekkiske 10,5 cm-kanoner til kystforsvar i forbindelse med "Weserübung". Batterierne tilhørte de svære Artilleriafdelinger Nr. 729 og 730, som var helt nyopstillede. Den 10. marts blev der overført to batterier (2. og 3.) fra Artilleriafdeling Nr. 729 til 170. Infanteridivision, som skulle stå for besættelsen af Jylland⁸. Det må formodes, at batterierne stadig var øremærket til

Fig. 2, Kort over Hanstholm-området med den formodede placering af de tre batterier i april 1940 indtegnet.

indsats i kystforsvaret, som var en opgave, de var velegnede til, fordi de havde lang rækkevidde (ca. 18 km) og god skudhastighed (ca. 8 skud i minuttet).

Det var også planen, at luftvåbnets svære luftværnsbatterier til en vis grad skulle indsættes ved ky-

sterne. Således var det fra et tidligt tidspunkt besluttet, at tre batterier skulle stationeres ved Esbjerg, hvor de både skulle forsvare byen mod angreb fra søen og fra luften. Derimod synes luftvåbnet ikke på forhånd at have reserveret skyts til Hanstholm⁹. Luftvåbnets svære luftværnsbatterier var udstyret med 8,8 cm kanoner, som havde en rækkevidde mod sømål på ca. 15 km og en skudhastighed på 15-20 skud i minuttet.

Opstilling af de mobile batterier

De tyske landstyrker var endnu ikke nået frem til Ålborg den 9. april, da Gruppe XXI gav ordre om, at 1. afdeling af luftvåbnets 19. Flakregiment skulle afsende et svært luftværnsbatteri til Hanstholm for at lukke åbningen i minespærringen. I sin morgenmelding (kl. 10) den følgende dag til Værnemagtens overkommando oplyste Höheres Kommando XXXI, at et 8,8 cm luftværnsbatteri og et hærbatteri tilhørende Artilleriafdeling Nr. 729 var på vej mod Hanstholm og ville ankomme samme dag¹⁰.

Det er usikkert, hvor de to batterier blev opstillet. Med de store byggearbejder, som siden fandt sted på Hanstholm, er det næppe sandsynligt, at der er nogen synlige spor tilbage i dag. Udsagn fra lokale beboere giver dog visse holdepunkter for at placere batterierne. Således kunne det se ud til, at luftværnsbatteriet blev opstillet yderst på pynten ved Helshage, vest for Fyret, og at hærens feltbatteri blev opstillet på kanten af Holmen, omtrent hvor den vestligste af 38 cm-batteriets kanonstillinger senere blev bygget. En sådan placering af batterierne virker også taktisk fornuftig.

Det ser imidlertid ud til, at hærens feltbatteri forholdsvis hurtigt atter blev trukket bort. I hvert tilfælde meldte den tyske flådes afsnitskommandant for vestkysten, som havde hovedkvarter i Esbjerg, den 18. maj, at der aldrig havde været et hærbatteri i Hanstholm. Afsnitkommandanten havde dog først fået Hanstholm ind under sit ansvarsområde den 23. april; så hans kategoriske oplysning viser formodentlig blot, at batteriet blev flyttet før hans tid¹¹.

Det kan være dette batteri, som 22. april omtales som opstillet ved Hirtshals, og som muligvis atter blev flyttet til Skagen. I hvert tilfælde stod der frem til 26. maj 1940 et 10,5 cm feltbatteri ved Skagen. Dette batteri er efter al sandsynlighed det, som oprindeligt blev placeret på Hanstholm; dets flytning omtales nemlig i sammenhæng med et andet feltbatteri, som stod ved Hornbæk, og var Artilleriafdeling Nr. 729's 2. batteri¹².

Luftvåbnets luftværnsskyts var borte, da afsnitskommandanten den 18. maj afgav sin melding. Det blev formodentlig trukket bort i begyndelsen af maj, da flådens faste kystbatteri var skudklart (se nedenfor). Kommandanten omtalte i sin melding, at der havde været to luftværnsbatterier. Det er uvist, om luftvåbnet virkelig lod opstille to svære luftværnsbatterier ved Hanstholm; det havde nemlig rigeligt brug for kanonerne til beskyttelse af de vigtige flyvepladser ved Ålborg.

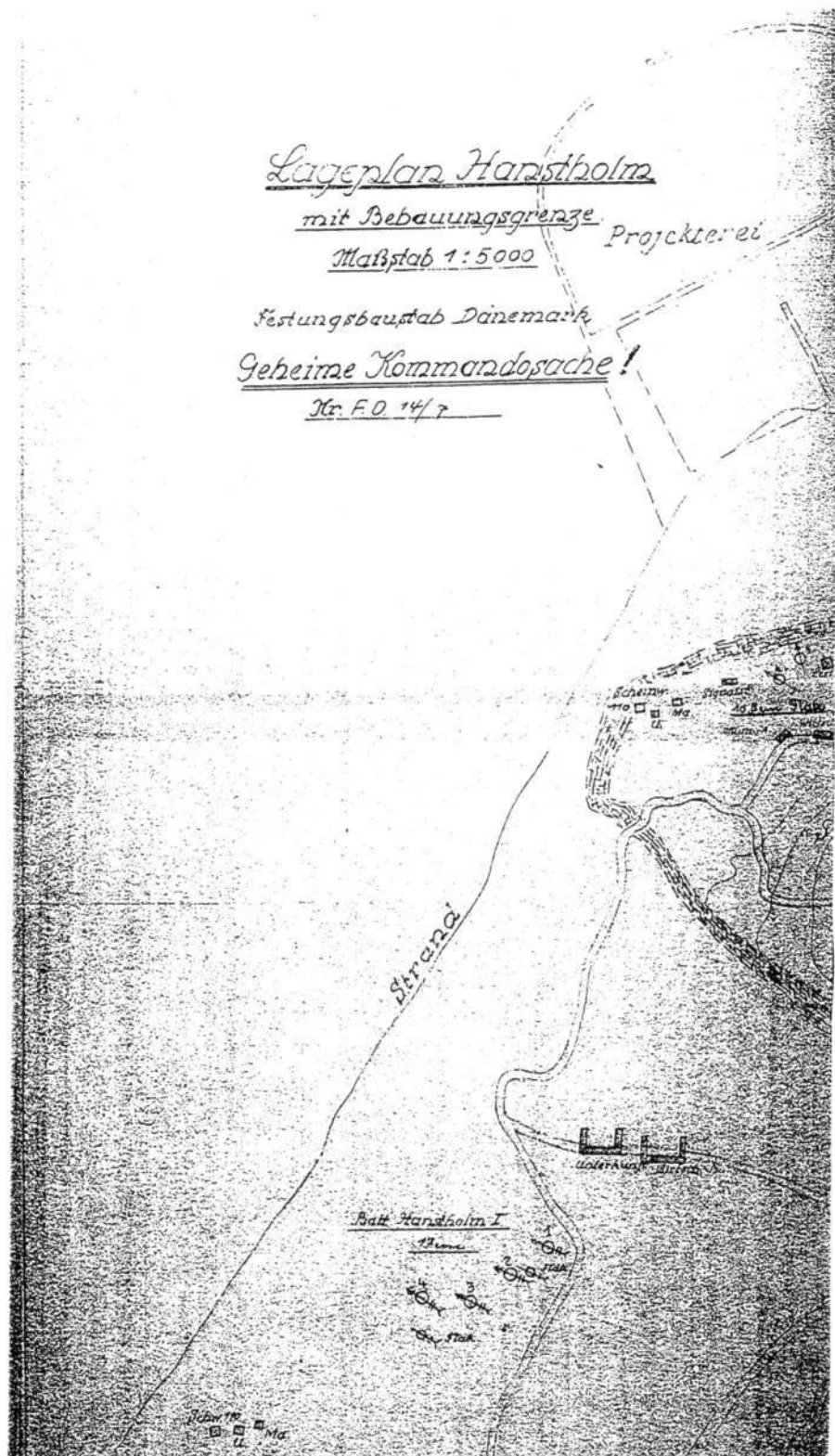

Fig. 3, Tysk oversigtskort over befæstningsanlæggene på Hanstholm, november 1941. 17 cm batteriets stilling i reservatet er tydeligt markeret. Ovenfor havnen er markeret et projekteret luftværnsbatteri.

Fast kystartilleri

De første oplysninger om planer for permanent kystartilleri ved Hanstholm finder vi i Gruppe XXI's operationsbefaling for "Weserübung-Süd" fra 20. marts. Heri anføres det, at flåden senere skulle lade et fast batteri opstille ved Hanstholm¹³. Logisk set må man dog betydeligt tidligere have gjort sig overvejelser om at placere fastopstillet kystartilleri ved Hanstholm, så de mobile batterier kunne frigøres til andre opgaver.

Vi får dog først flere detaljer om planerne for det permanente kystforsvar i begyndelsen af april. Således bad Marinegruppenkommando West den 6. april flådens overkommando om, at der blev opstillet et kystbatteri ved Hanstholm, som jo ellers lå uden for gruppens ansvarsområde. I tankerne havde man et af de tre kystbatterier (to 17 cm-batterier og et 15 cm-batteri), som i december 1939 var reserveret til indsats i operation "Gul"¹⁴.

Kort efter besluttede den øverste flådeledelse, at der skulle opstilles et 17 cm-batteri med navnet "Schill" ved Hanstholm, og et tilsvarende, "Raule", ved Agger. Batterierne var hver bevæbnede med fire gamle skibskanoner (model 1902) med en rækkevidde på ca. 20 km¹⁵.

Havde man været længe om at beslutte sig for, hvilke kanoner, der skulle anvendes, så gik de praktiske forberedelser til at opstille dem til gengæld meget hurtigt i gang. Om morgenen den 10. april gav Østersøens marinestation (Marinestation der Ostsee) ordre om, at "Rekognosceringsstab Babel" ("Erkundungsstab Babel") skulle afgå (fra Kiel?) til Danmark med to rekognosceringshold. Rekognosceringsstaben blev ledet af Fregattenkapitän Johannes Babel, som indtil da havde været artilleriofficer ved Küstenbefehlshaber Pommern. Rekognosceringsstaben ankom til Thy allerede den 11. april for at udpege stillinger til batterier ved Agger og Hanstholm¹⁶.

Stillingen til batteri "Schill" blev udpeget i vildtreservatet nedenfor Hanstholm, ca. 1 km sydvest for Fyret. Denne placering af batteriet kan forekomme mærkværdig, da man skulle tro, at det ville have haft et større skudfelt og bedre udsyn, hvis det var blev anlagt oppe på holmen, idet holmen indskrænkede batteriets skudfelt mod nord. Grunden til, at man alligevel valgte den lavtliggende stilling, kan have været, at man ikke der risikerede, at der dannedes blind vinkel helt inde under kysten, hvor der stadig var dybt vand, fordi kanonløbene ikke kunne sænkes tilstrækkeligt. Fra reservatet ville batteriet trods alt uden problemer kunne dække hullet i minespærringen og adgangsvejen til det fra vest.

Flådens byggekommando ankom til Thyborøn allerede samme aften som rekognosceringsstaben, og næste dag begyndte byggearbejdet. Den 19. april blev det første kanonfundament meldt færdigstøbt ved både Hanstholm og Agger. Batteriernes besætninger samt kanoner og udstyr blev den 14. april sendt afsted fra Tyskland. Den 29. april var monteringsarbejdet så vidt fremskredet, at begge batterier meldte, at deres kanoner var betinget skudklare. Den 4. maj blev Hanstholm-batteriets kanoner prøveskudt, og batteriet blev herefter meldt endeligt skudklart¹⁷.

Dette batteri blev stående på det samme sted helt frem til Befrielsen i maj 1945. Batteriet skiftede i løbet af sommeren 1940 navn til batteri "Hanstholm"; da det svære batteri i 1941 blev opstillet på holmen ændredes 17 cm-batteriets navn til "Hanstholm I".

Afslutning

Efter de mobile batterier var flyttet, fulgte en forholdsvis stille tid på Hanstholm. Det endte imidlertid, da den tyske flådes overkommando i slutningen af september 1940 besluttede, at der skulle opstilles et 38 cm-batteri ved Hansted. Byggeriet gik i gang i midten af november, og allerede mens det stod på, trak det ekstra tropper og våben til, som skulle beskytte det vigtige anlæg mod engelske angreb fra både søen og luften. Senere, da krigen begyndte at gå skævt for Tyskland, betød det svære batteris tilstedeværelse, at Hanstholm blev udbygget til det stærkeste tyske befæstningsanlæg i Danmark.

På denne baggrund kan det være svært at forestille sig den beskedne start i foråret 1940. De eneste spor af den, som i dag er synlige, er betonfundamenterne i tre åbne kanonstillinger i 17 cm-batteriet i vildreservatet.

Kilder

Litteratur

Gander, Terry & Peter Chamberlain: Small Arms, Artillery and Special Weapons of the Third Reich. London 1978.

Gemzell, Carl-Axel: Raeder, Hitler und Skandinavien. Lund 1965.

Halder, Franz: Kriegstagebuch, Bd. I. Stuttgart 1962.

Harnier, Wilhelm von: Artillerie im Küstenkampf. München 1970.

Kutzleben, K. v., W. Schroeder & J. Brennecke: Minenschiffe 1939-1945. Herford 1974.

Lohmann, W & H.H. Hildebrand: Die deutsche Kriegsmarine 1939-45. Bind I-III, Bad Naulam 1956-64.

Ottmer, Hans-Martin: "Weserübung" - Der deutsche Angriff auf Dänemark und Norwegen im April 1940. München 1994.

Tessin, Georg: Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht 1939-1945. Frankfurt a.M./Osnabrück 1966ff.

Utrykte kilder

Rigsarkivet, Håndskriftssamlingen XVI

KTb KiA: Kriegstagebuch des Kommandanten im Abschnitt dänische Westküste, 9.4.1940-15.1.1943. Pk. 22 læg 263/A.

KTb Marbef: Kriegstagebuch Marinebefehlshaber Dänemark, 6.4.-31.12.1940. Pk. 17 læg 248.

KTB Ost: Kriegstagebuch des Kommandierenden Admirals der Marinestation der Ostsee, 9.4.-13.6.1940. Pk. 16 læg 235.

Marinestation der Ostsee: Akte Weserübung. Grundsätze. Anordnungen. 7.3.-7.4.1940. Pk. 17 læg 247.

KiA West: Kommandanten im Abschnitt dänische Westküste. Geheime Kommandosache I. Pk. 28 læg 278.

1./Seekriegsleitung. Akten I o/I Op Weserübung.

Pk. 9 læg 163, 164 og 165.

Gruppe XXI, Abt. Ia., Anlageband 1 zum KTB 2 und 3.

Pk 55 læg 705.

Tägliche Meldungen der Gruppe XXI an OKW, 9.4.-14.6.1940.

Pk. 55 læg 704.

Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark. Verschiedenes, 10.3.1940-14.11.1942. Pk. 71 læg 956.

KTB Höh.Kdo.: Kriegstagebuch Höheres Kommando XXXI Abt. Qu. 6.3.-31.5.1940. Pk. 56/732.

Interviews (ved forfatteren):

Egon Harbo (f. 1921), 26.11.1997.

Bent Johansen (f. 1933), 25.11.1997.

- notater og udskrift i MuseumsCenter Hanstholm.

Noter

1. Ottmer s. 28-29, s. 48. Hubatsch s. 42-43.

2. Gemzell s. 255.

3. Ottmer s. 175.

4. Kutzleben m.fl. s. 41, 49-50.

5. Harnier s. 52.

6. 1/Skl. I Op 252/40 v. 7.3.40. Pk. 17/247. Skl. I Op 376/40 v. 19.3.40. Pk. 9/165. 1/Skl. 4011/40 v.

5.4.40. Pk. 9/164.

7. Skl. I Op 376/40 v. 19.3.40. Pk. 9/165. Gruppe West A2 873/40 v. 6.4.40. Pk. 9/163.

8. Tessin XII s. 212. Halder I, s. 218. (2.3.40).

9. Höh.Kdo. XXXI Ia 123/40 v. 21.3.40. Pk. 56/735.

10. Tlgr. fra Grp. XXI til Höh.Kdo. XXXI 9.4.40, 11.15. Morgenmeld. Gruppe XXI am 10.4.40, 10 Uhr. Pk. 55/704.

11. KiA West 21/40 v. 18.5.40. Pk. 28/278. KTB Ost 23.4.40.

12. KTB Marbef. 26.05.40. KTB Höh.Kdo. 12.4.40. Höh. Kdo. XXXI: Aktennotiz 22.4.40. Pk. 71/956.

13. Ottmer s. 180.

14. Stat. Nord 189/40 v. 5.4.40. Pk. 9/163.

15. Notat på Skl.s eks. af Grp. West 873/40 v. 6.4.40. Pk. 9/163.

16. KTB Ost 10.4.40, 11.4.40, 16.4.40, 17.4.40. Lohmann & Hildebrand II 84 s. 2 og III 291 s. 6.

17. KTB Ost 14.4.40, 19.4.40, KTB K.i.A. West 11.4.40, 4.5.40.